

ПОЕТИКА

УДК 821.111-193.3+821.161.2-193.3.091

Олена Колупаєва

(Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка)

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТОНІЧНОЇ ФОРМИ СОНЕТА: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЧИСЛОВОЇ СИМВОЛІКИ

Досліджуються архітектонічні особливості сонета в аспекті числової символіки. Серед числових компонентів сонетної архітектоніки розглядаються кількість віршів, строфічних складових, рим. Порівняльно-типологічний аналіз взаємозв'язків між числовими компонентами та змістом сонета дає змогу виявляти багатшу символну навантаженість числових компонентів в архітектоніці англомовних сонетів. Спільним для англомовних та україномовних сонетів є зв'язок числової символіки з принципами гармонії, симетрії, пропорції, зокрема з принципом „золотого перетину”.

Ключові слова: архітектоніка, „золотий перетин”, символ, сонет, строфа.

Серед твердих віршованих форм сонет займає виняткове місце завдяки яскраво вираженій діалектичній єдності форми і змісту. Найбільш стійкими структурними ознаками класичного сонета є стабільний об'єм – 14 віршів; чіткий поділ на чотири строфи – два чотиривірші (катрени) і два тривірші (терцети); строга повторюваність рим – у катренах дві рими, в терцетах дві або три рими; стійка система римування – „французька” послідовність abba abba ccd eed (або ccd ede), „італійська” послідовність abab abab cdc dcd (або cde cde), „англійська” послідовність abab cdcd efef gg; постійний розмір – п'ятистопний ямб в англійській поезії; одинадцятискладовий вірш в італійській, іспанській та португальській поезії; александрийський вірш у французькій поезії.

Сонет як тверда віршована форма з'явився на зламі двох епох: Середньовіччя та Відродження. Епоха Відродження виявила особливий інтерес до нумерології, принципи якої закладені Піфагором та його послідовниками (піфагорійцями). Для піфагорійців характерне прагнення розкрити гармонію світу. Це прагнення реалізовувалося на фундаменті геометрії (вчення про форми), арифметики (вчення про числа) і гармонії (вчення про музику). Особливу увагу піфагорійці приділяли числам, вважаючи, що вони наділені містичною символікою. В епоху Відродження нумерологічні ідеї були збагачені математичними досягненнями. Основою гармонії проголошувалися ідеї порядку, симетрії і пропорціональності. В цілому, поєднання математики з мистецтвом в Італії того часу, незважаючи на численні захоплення вимірюваннями і механікою, зберегло ознаки впливу містичного піфагореїзму.

Перші дослідження числової семантики сонетної форми з'явилися лише у XX ст. Серед них варто виокремити праці П. Оппенгеймера [8], Д. Роджерс та М. Чайсона [7], які здійснили ґрунтовний аналіз зв'язків між математикою та поезією, співвідносячи сонет із принципами „золотого перетину”.

Пізніше, на початку XXI ст., проблеми інтерпретації числової семантики сонетної форми опинилися і в полі зору російських літературознавців: О. Грінбаума та А. Останковича. Зокрема, дослідники обґрунтовують концепцію домінуючої ролі пропорції в архітектоніці і композиції сонета.

Серед числових компонентів сонетної архітектоніки виділяємо кількість віршів, строфічних складових, рим, наголошених та ненаголошених складів. Метою дослідження є виявлення взаємозв'язків між числовими компонентами архітектоніки сонета та його змістом. Досліджуються тексти англійських та українських сонетів кінця XIX – першої половини XX ст.

Англійські та українські сонети кінця XIX – першої половини XX ст. – це здебільшого канонічні сонети італійського чи англійського типу, що містять 14 віршів, мають класичну схему римування, проте характеризуються варіативністю строфічної організації. За строфічною організацією англійські сонети класифікуємо: сонети з поділом на октаву і секстет (8+6), сонети з поділом на 2 катрени і 2 терцети (4+4+3+3), сонети з поділом на три катрени і двовірш (4+4+4+2) та астрофічні сонети (14). Найбільшу групу складають сонети з чотирьохелементною структурою, тобто містять 2 катрени (чотиривірші) і 2 терцети (тривірші).

Звернувшись до символіки чисел „3” і „4”, можна помітити їхню протилежну семантику. Число „3” у багатьох культурних традиціях вважається першим, воно відкриває числовий ряд і кваліфікується як досконале число. „3” – це не тільки образ абсолютної досконалості, але й основна константа міфопоетичного макрокосмосу і соціальної організації. На відміну від динамічної цілісності, яку символізує число „3”, число „4” репрезентує образ статичної цілісності, ідеально стійкої структури.

Числа „3” і „4” в архітектоніці сонета відіграють особливу роль, оскільки кількісно різні частини сонета сприяють реалізації принципів симетрії та пропорції. Архітектонічний і композиційний зв'язок сонета часто пов'язують із пропорціями готичного собору. Цілісність сонета складається з частин, які можна уявити на ритміко-метричному рівні завершеними одиницями: катрени і терцети, восьмивірш і шестивірш. Кількісний контраст частин утворює цілісну систему, що виникає з протидіючих сил. Принцип протиставлення притаманний і готичній: суть готичної структури полягає в динаміці. А. Останкович стверджує, що „катрени розмежовані синтаксично, графічно і часто композиційно-образно, але при цьому вони реалізують єдину метрико-ритмічну структуру, мають спільні рими...” [5, с. 91].

Крім того, катрени і терцети протиставляються функціонально. Це пов'язано з різною символічною навантаженістю чисел „3” і „4”. Число „3” пов'язане з духовним началом, а „4” – з матеріальним, що співвідноситься з першоелементами світу – землею, водою, повітрям, вогнем. Згідно із сакральною ідеєю чисел, розвиток теми в сонеті спрямований від сфери земного і матеріального існування до сфери духовного осягнення світу.

Показові в цьому плані сонети Дж. М. Хопкінса, одного з найбільш оригінальних поетів-новаторів вікторіанської доби. Поезія Хопкінса – це, головним чином, філософська лірика: драматичні роздуми над красою природи і гріховністю людини, внутрішнє протистояння Богу, який створив несправедливий світ, трагедія духа, що прагне подолати гріховну плотть.

Одним із найяскравіших сонетів сонет „Сокіл”. „Сокіл” – сонет італійського типу з класичною схемою римування аВВааВВа сDc DcD та зі строфічним поділом на октаву, де чітко простежуються два катрени, і два терцети. У катренах зображений сокіл, що жертвує свої зусилля у битві з вітром, щоб отримати задоволення для себе і глядача. Проте природна краса сокола є лише блідим відблиском величі Христа, образ якого імпліцитно зображений у сонеті:

*Brute beauty and valour and act, oh, air, pride, plume, here
Buckle! And the fire that breaks from thee then, a billion
Times told lovelier, more dangerous, O my chevalier! [1, c. 504].*

Боротьба сокола з вітром надихає поета на духовну боротьбу із самим собою, яка відображена в терцетах. Центральна тема сонета розкривається через парадоксальний християнський принцип – отримання вічного блаженства через жертву. Крім того, в образі сокола простежується метафоричний образ релігійної людини як лицаря Христа. Відомо, що сам Хопкінс був священником, членом ордену єзуїтів, тому звернення „O my chevalier” („O мій лицарю”), очевидно, адресоване Христу та асоціюється з лицарською куртуазною поезією, ідеалами героїзму та благородності. Таким чином, від зображення земного існування (опису краси сокола) поет веде до духовного осягнення світу.

Із суми чисел „3” і „4”, які є двома основними числовими параметрами, виникає число „7”. Число „7” характеризує загальну ідею всесвіту, макрокосмосу, повноту, константу в описі світового дерева, кількість днів тижня, кількість кольорів спектра, тонів у музиці та ін. В деяких культурних традиціях „7” виступає найбільш використовуваним числом, яке характеризує майже універсально все, що можна полічити в міфопоетичному космосі.

Варто відмітити і особливості строфічної організації англійського типу сонета, що складається з трьох катренів (3×4) і заключного двовірша. Кількість віршів у катренах дає в сумі число „12”, яке також належить до найбільш уживаних у міфопоетичних культурах числових шаблонів (12 знаків зодіака, 12 місяців, 12 годин дня і ночі тощо). Крім того, „12” вважається надзвичайно досконалим числом, символом

„філософського каменю”, завершеності й божественного кола, що обертає весь світ. В архітектоніці сонета англійського типу число „12” асоціюється з цілісністю, завершеністю теми, оскільки тема в трьох катренах найчастіше розгортається за схемою: теза – підтвердження тези – антитеза. А заключний двовірш виконує функцію „сонетного замка” – виражає думку цілого сонета.

Україномовні сонети кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. характеризуються класичною строфічною організацією: складаються переважно з двох катренів і двох терцетів. Проте спільним для англійських та україномовних сонетів є реалізація принципу „золотого перетину”.

Принцип „золотого перетину” був сформульований у книзі Луки Пачолі „Про божественну пропорцію” („De Divina Proportione”) у 1509 р. Розглядаючи „геометрію сонета”, тобто відношення між кількістю рядків у катренах, терцетах і в усьому сонеті (8 – 6 – 14), О. Грінбаум зауважив, що „в кожному гармонійному творінні існує перетин, і з цього випливає певна пропорційність, що є закономірністю, яка характеризує гармонічне” [2].

Дослідники літератури Д. Роджерс та М. Чайсон [7] пов’язували зацікавлення геометричними пропорціями поетів із часом виникнення сонета. Дійсно, час виникнення сонета (приблизно ХІІ ст.) збігся з часом виникнення математичних інновацій. Беручи до уваги той факт, що сонет був винайдений при дворі імператора Фрідріха ІІ, ймовірно, придворним і нотаріусом Джакомо та Лентіно, приятелем якого був відомий математик Фібоначі, така ідея видається цілком слушною. Ряд чисел Фібоначі (1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 і т. д.), співвідноситься із „золотою мірою” сонета. Тому правильне, тобто найближче до „золотого перетину” співвідношення віршових об’ємів частин цілого і всього цілого, визначається трійкою чисел ряду Фібоначі (8 – 5 – 13) + 1. Таким чином, дослідники трактують принцип „золотого перетину” як ритміко-гармонійний закон сонетної форми, що проявляється у співвідношенні тонічних об’ємів катрена, терцета та всього сонета.

На думку Д. Роджерс та М. Чайсона, через числову символіку архітектонічних особливостей сонета проявляється теорема Піфагора: 8 (октава), 6 (секстет), 10 (кількість складів у кожному віршу): $8^2 + 6^2 = 10^2$; $64 + 36 = 100$. В цьому аспекті сонет не просто являє собою своєрідне підтвердження теореми Піфагора, він і є теоремою Піфагора.

„Золотий перетин” у сонеті, за підрахунками П. Оппенгеймера, Д. Роджерс та М. Чайсона, проходить через дев’ятий вірш, який є переходом від октави (двох катренів) до секстету (двох терцетів). Цей перетин співвідноситься із фундаментальною ідеєю розвитку теми в сонеті – несподіваним різким „поворотом теми” („вольтою”), що здійснюється на межі восьмого і дев’ятого віршів в італійському сонеті, та у восьмому або тринадцятому вірші в англійському (шекспірівському) сонеті.

Число „9” у піфагорійців є межею всіх чисел, усередині якого існують і обертаються решта чисел. Окрім того, „9” символізує початок і

кінець, воно є числом центру. У цьому сенсі справедливо вести мову про поворот теми в сонеті – перехід від тези – антитези в катренах до синтезу в терцетах. До того ж відмітимо, що катрени й терцети характеризуються різними хвилями мелодії: катрени звучать більш урочисто, повільно, а терцети – жвавіше. Тому „9” співвідноситься і з новою ідею, новим емоційним тоном.

Розглянемо сонет М. Зерова „Pro domo”. У сонеті накреслено естетичну програму українського національного відродження. У першому катрені, що композиційно співвідноситься з тезою, виражено негативне ставлення поета до „старосвітчини”, архаїчних національних штамів, що культивувалися в українському письменстві. Другий катрен репрезентує антитезу:

*Що не митець, то флегма і сіряк,
Що не поет – сентиментальна кваша...
О ні! Пегасові потрібна паша [3].*

Центральним у плані вираження ідеї сонета є дев'ятий вірш „Класична пластика, і контур строгий”, який містить своєрідний висновок: до „справжнього верхогір'я” поезію виведе класична гармонія, інтелектуалізм і сила почуттів митця, його зорієнтованість на світові мистецькі взірці, якими для Зерова є парнасці Леконт де Ліль, Жозе Ередія.

Таким чином, „9” в сонеті є гармонійним центром, який виконує функцію розділення цілого на частини і встановлення характерної для „золотого перетину” кількісної асиметрії. Одночасно завершуючи собою одну частину і починаючи іншу, „9” постає кульмінаційним пунктом усього сонета.

Отже, числові компоненти архітектоніки сонета, що включають кількість віршів, строф та рим, тісно пов'язані з композиційними елементами. Числова символіка архітектонічних складових сонета реалізується через принципи гармонії, симетрії, пропорції, зокрема через принцип „золотого перетину”.

1. Английский сонет XVI – XIX веков : сборник / сост. А.Л. Зорин. – М. : Радуга, 1990. – 698 с.
2. Гринбаум О.В. Гармония строфического ритма в эстетико-формальном измерении (на материале „Онегинской строфы” и русского сонета) [Электронный ресурс] / О.Н. Гринбаум. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – 160 с. – Режим доступа : http://rusnauka.narod.ru/lib/author/grinbaum_ol/2/index.html.
3. Зеров М. Поезія [Електронний ресурс] / Микола Зеров // Поетика. Бібліотека української поезії. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/zerov/>.
4. Останкович А.В. Гармоническая структура русского классического сонета XVIII – первой половины XX века : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.01.01 „Русская литература”; 10.01.08 „Теория литературы. Текстология” / А.В. Останкович. – М, 2009. – 32 с.

5. *Останкович А.В.* Сонет как гармонически универсальная самоорганизующаяся система / А.В. Останкович // Вопросы филологии. – 2008. – № 1 (28). – С. 90–99.
6. Символы, знаки, эмблемы. Энциклопедия / сост. В. Андреева. – М. : ООО „Изд-во Астрель”, 2004. – 556 с.
7. *Chiasson M.* Beauty bare: the sonnet form, geometry and aesthetics [Электронный ресурс] / Matthew Chiasson, Janine Rogers // Journal of literature and science. – 2009. – Vol. 2, № 6. – P. 48–64. – Режим доступа до журн. : <http://literatureandscience.research.glam.ac.uk/journal/articles/>.
8. *Oppenheimer P.* The birth of the modern mind: self, consciousness, and the invention of the sonnet / Paul Oppenheimer. – New York and Oxford : Oxford University Press, 1989. – 206 p.

Аннотация

Исследуются архитектурные особенности сонета в аспекте числовой символики. Среди числовых компонентов сонетной архитектуры рассматривается количество стихов, строфических составляющих, рифм. Сравнительно-типологический анализ взаимосвязей между числовыми компонентами и содержанием сонета способствует выявлению более богатой символической нагрузки числовых компонентов в архитектонике англоязычных сонетов. Общим для англоязычных и украиноязычных сонетов является связь между числовой символикой и принципами гармонии, симметрии, пропорции, а именно принципом „золотого сечения”.

Ключевые слова: *архитектоника, „золотое сечение”, символ, сонет, строфа.*

Summary

The architectonic peculiarities of a sonnet in the aspect of numerical symbolism are investigated. Among the numerical components of sonnet architectonics are the following: number of verses, strophes, rhymes. The comparative-typological analysis of interaction between numerical components and sonnet sense reveals richer symbolism of numerical components in the architectonics of English-spoken sonnets. The connection of numerical symbolism with the principles of harmony, symmetry, proportion, mainly the principle of „golden ratio” is common for both English-spoken and Ukrainian-spoken sonnets.

Key words: *architectonics, „golden ratio”, sonnet, strophe, symbol.*

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2011 р.